

پیامدهای منفی تأسیس جزایر مصنوعی امارات در خلیج فارس از منظر حقوق بین‌الملل دریاها

منصور وفايي،* فاطمه الوندی**

تاریخ پذیرش ۱۳۹۳/۱۲/۲۳

تاریخ دریافت ۱۳۹۳/۴/۱۴

امارات متحده عربی با ساخت جزایر مصنوعی متعدد در خلیج فارس موجب برانگیختن حساسیت‌های فراوانی از سوی کشورهای منطقه به خصوص ایران شده است. کشورهای کوچک حاشیه خلیج فارس سعی بر آن دارند تا با ساخت جزایر مسکونی، تجاری و اقتصادی مصنوعی اراضی تحت مالکیت خود را افزایش دهند و در این راه از هیچ کوششی دریغ نمی‌کنند. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که قلمروسازی وسیع امارات با چنین سرعتی از یک سو می‌تواند باعث طولانی شدن روند تعیین مرزهای دریایی ایران و تیرگی روابط دو کشور و دخالت کشورهای فرامنطقه‌ای در حاشیه خلیج فارس شود و از سوی دیگر ساخت این جزایر موجب نابودی گونه‌های بی‌نظیر و کم‌نظیر موجودات دریایی و تیرگی و گل‌آلود شدن آب و جابه‌جایی رسوبات کنار ساحل شده است. علاوه بر موارد ذکر شده پیامدهای منفی اقتصادی را باید عنوان کرد که آثار منفی بر اقتصاد ایران خواهد داشت. در این پژوهش به بررسی حقوقی آثار مخرب ساخت این جزایر به ویژه بر محیط زیست شکننده خلیج فارس و مشکلات احتمالی تأسیس جزایر مصنوعی در زمینه افراز مرزها با توجه به عدم تعیین خطوط مرزی امارات در خلیج فارس پرداخته خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: جزایر مصنوعی خلیج فارس؛ آثار ساخت جزایر مصنوعی؛ تأسیس جزایر مصنوعی؛ محیط زیست خلیج فارس؛ ژئوپلیتیک خلیج فارس

* استادیار دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز؛

Email: man.vafaii@iauctb.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز (نویسنده مسئول)؛

Email: alvandifatemeh@yahoo.com

فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست‌ودوم، شماره هشتادوسه، پاییز ۱۳۹۴

مقدمه

ویژگی‌های منحصر به فرد خلیج فارس از آنجا که دروازه اصلی تجارت بین‌المللی ایران در ورود به آب‌های آزاد، صدور انرژی و تمرکز سیاست خارجی، منطقه‌ای و بین‌المللی ایران است، منافع بسیاری را برای ایران به همراه دارد. پروژه‌های متعددی به منظور ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس در دست احداث است که از آن جمله می‌توان به ساخت جزیره دو دریای بحرین، جزیره تفریحی سبز کویت، جزیره مروارید قطر و جزیره لؤلؤ به عنوان بزرگ‌ترین جزیره مصنوعی جهان در ابوظبی و جزیره به شکل کره زمین در دبی اشاره کرد که در کنار رفت و آمد تانکرهای نفت کش، سکوهای نفتی، پالایشگاه‌ها و تأسیسات ساحلی موجب شده خلیج فارس به آلوده‌ترین دریای جهان تبدیل شود. ساخت این جزایر آلودگی خلیج فارس را شدت بیشتری بخشیده است و موجب لطمات جبران‌ناپذیری به کشورهای ساحلی می‌شود از این رو امروزه مردم و مقامات عالی‌رتبه ایران این موضوع را با حساسیت بیشتری دنبال می‌کنند چرا که این مسئله بیش از هر چیز به جایگاه تاریخی، هویتی، اقتصادی، سیاسی، امنیتی و زیست‌محیطی خلیج فارس در منافع و امنیت ملی ایران بستگی دارد. اهمیت خلیج فارس را می‌توان هم‌ردیف با اهمیت منافع ملی ایران دانست. خلیج فارس به علت شرایط آب‌وهوایی بسیار حساس و آسیب‌پذیر است و از آنجا که این دریای نیمه‌بسته با مساحتی برابر با ۴۰ هزار کیلومتر مربع از طریق تنگه هرمز به اقیانوس هند راه دارد و در منطقه گرمسیری و خشک قرار گرفته، این وضع باعث کاستن از تحمل آبریان زیر فشارهای سنگین ناشی از دگرگونی‌های محیطی شده است. در گذشته پژوهشگران در تعداد اندکی مقاله به بررسی ساخت جزایر مصنوعی امارات از حیث جغرافیایی و محیط زیستی پرداخته بودند، به نظر لازم و ضروری است که این چالش از حیث حقوقی نیز مورد کاوش قرار گیرد تا شاید بتواند تحقیقات قبلی را کامل‌تر کرده و راهبردی در جهت حفظ منافع ایران باشد.

هرچند ساخت این گونه جزایر از سوی کنوانسیون حقوق دریاها منع نشده است ولی شرایطی نیز برای احداث آنها پیش‌بینی شده است که نباید بی‌توجهی به آنها و ایجاد آثار منفی حاصل از آن را نادیده گرفت. در این پژوهش ضمن بررسی حقوقی ساخت جزایر مصنوعی به آثار و تبعات زیست‌محیطی و ژئوپلیتیکی این اقدام در دریای خلیج فارس پرداخته خواهد شد. به دنبال ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس، توجه به مواردی همچون عمق آب،

جریان‌های دریایی، جنبه‌های حقوقی، زیست‌محیطی و ژئوپلیتیکی ضروری است. اهمیت توجه به این موارد پرسش‌های گوناگونی را به وجود آورده است. این پژوهش درصدد پاسخگویی به این پرسش است که آیا ساخت جزایر مصنوعی امارات متحده عربی در خلیج فارس می‌تواند موجب بروز آثار مخرب بر محیط زیست حساس خلیج فارس و همچنین تیرگی روابط با امارات بر سر تعیین مرزهای دریایی با این کشور شود؟

۱. تعریف جزیره

جزیره خشکی یا قطعه زمینی که دور تا دور آن را آب فرا گرفته و کوچک‌تر از قاره باشد. در فارسی به آن آبچوست، آبخست، آبخو (برهان، ذیل «آب‌خوست»؛ معین، ذیل «آب‌خوست») و آداک (نقیسی، ذیل «آداک») گفته‌اند. جزیره واژه‌ای عربی است. محدوده‌های جغرافیایی جدا مانده از جاهای دیگر یا مختص افراد خاص نیز جزیره نامیده می‌شود. در متون جغرافیایی اسلام، به شبه جزیره یا مجمع‌الجزایر نیز جزیره گفته شده است. به طور کلی جزیره براساس تعاریف ارائه شده در کنوانسیون‌های حقوق دریا ۱۹۵۸ و ۱۹۸۲ عبارت است از: «قطعه زمینی که به طور طبیعی به وجود آمده باشد و اطراف آن را آب فرا گرفته باشد. تمام جزایر دارای دو قلمرو دریایی سرزمینی و منطقه نظارت هستند؛ اما جزایر مصنوعی فاقد هر نوع قلمرو دریایی‌اند».

۱-۱. تعریف جزایر مصنوعی

جزایر مصنوعی، جزایر و تأسیسات مصنوعی و انسان‌سازی است که از همه طرف با آب محاصره گشته و بالاتر از سطح بزرگ‌ترین امواج آب، در یک مکان جغرافیایی مخصوص و برای یک دوره زمانی خاص و یا حتی دوره‌ای طولانی و نامحدود و به منظور ایفای کارکردهای متنوع در دریا ساخته می‌شوند. جزایر مصنوعی امکان مالکیت و توانایی به دست آوردن شرایط حقوقی جزایر طبیعی را، حتی در زمان جزر و مد ندارند؛ به عبارت دیگر این جزایر، نواحی دریایی متعلق به خود، همانند قلمرو دریایی (۱۲ مایل دریایی)، منطقه نظارت یا قلمرو عمومی (۱۲ مایل طبیعی) و منطقه انحصاری اقتصادی (۲۰۰ مایل از ساحل یا حوزه دریایی) را ندارند.

جزایر مصنوعی را می‌توان با توجه به نوع کاربرد و اهداف تعیین شده آنها به چهار دسته تقسیم کرد که عبارت‌اند از:

۱. جزایری که در جهت کشف و بهره‌برداری از منابع طبیعی ایجاد و مورد استفاده قرار می‌گیرند.
۲. جزایری که در راستای فعالیت‌های تجاری و اقتصادی مورد استفاده قرار می‌گیرند.
۳. جزایری که اهداف نظامی و سیاسی را تحت پوشش خود قرار می‌دهند.
۴. جزایری که نیازهای علمی و پژوهشی را مرتفع می‌سازند.

۲. کنوانسیون حقوق دریاها

کنوانسیون ملل متحد در مورد حقوق دریاها یک معاهده بین‌المللی است که در ۱۰ دسامبر ۱۹۸۲ در سومین کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد حقوق دریاها در جامائیکا به امضا رسید. این قرارداد بین‌المللی منبع اصلی حقوق دریاهاست و به «قانون اساسی دریاها» معروف است و قواعد آن به‌طور گسترده‌ای حقوق بین‌الملل عرفی در مورد حقوق دریاها را بیان می‌کنند. این معاهده یک‌ساله پس از پیوستن گویان به این کنوانسیون به‌عنوان شصتمین کشور در ۱۶ نوامبر ۱۹۹۴ لازم‌الاجرا شد. در حال حاضر (فوریه ۲۰۰۹) ۱۵۷ کشور از جمله تمام اعضای شورای اروپا به آن پیوسته‌اند و ۲۲ کشور نیز آن را امضا کرده اما هنوز به تصویب مجالس خود نرسانده‌اند. این کنوانسیون محصول ۹ سال مذاکره توان‌فرسای کشورهای عضو ملل متحد بود و جایگزین چهار کنوانسیون سال ۱۹۵۸ ژنو شد که حدود سه‌چهارم کشورهای جهان به عضویت آن درنیامده بودند. این کنوانسیون‌ها به‌ویژه از آن‌رو ناکافی قلمداد می‌شدند که با پیشرفت فناوری امکان بهره‌برداری از فلات قاره و بستر اقیانوس فراهم شده بود. این کنوانسیون مناطقی همچون دریای سرزمینی، منطقه مجاور دریای سرزمینی، منطقه انحصاری اقتصادی و فلات قاره را تعریف کرده و مقررات حاکم بر آن از جمله حقوق و تکالیف دولت‌ها را در آنها بیان می‌کند. تعریف تنگه‌های بین‌المللی و صلاحیت دولت‌های ساحلی در تنگه‌های بین‌المللی و به رسمیت شناختن اصل آزادی دریاها از دیگر مقررات این کنوانسیون است.

برخی مقررات این کنوانسیون صرفاً بیان مجدد مواد کنوانسیون‌های ژنو هستند و در واقع قواعد تثبیت شده حقوق بین‌الملل عرفی را به تصویر می‌کشند. برخی دیگر به‌ویژه مواد

پیامدهای منفی تأسیس جزایر مصنوعی امارات در خلیج فارس از منظر حقوق بین‌الملل دریاها — ۲۲۹

مربوط به منطقه انحصاری اقتصادی بازتاب رویه دولت‌هاست که قبل از تکمیل کنوانسیون به حقوق بین‌الملل عرفی تبدیل شده بود و برخی دیگر عدول از حقوق تثبیت شده گذشته کشورهاست که حاکی از روند روبه‌پیشرفت حقوق بین‌الملل است (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۵).

۱-۲. مشخصات جزایر نخیل امارات در خلیج فارس

جزیره‌های نخلی یا به عبارتی جزر النخیل (به سه مجمع‌الجزایر ساخت بشر است که در شهر دبی، امارات متحده عربی در آب‌های خلیج فارس قرار دارد. این سه جزیره که به شمایل یک درخت نخل هستند، نخل جمیرا، نخل دیره و نخل جبل علی نام دارند. کاربرد این جزایر مسکونی، سرگرمی و تجاری است. با تکمیل این پروژه، بیش از ۱۰۰ هتل لوکس، ۱۰۰۰۰ ویلا و لوکس ساحلی، ۵۰۰۰ آپارتمان و همچنین ده‌ها پارک آبی، مارینا، رستوران، مرکز خرید، امکانات تفریحی و ورزشی، اسپا، سینما و مراکز ویژه غواصی را به وجود می‌آورد.

شکل ۱. جزایر مصنوعی امارات متحده عربی

توضیح: ۱. جزیره نخل دیره، ۲. جزایر جهان، ۳. جزیره جمیرا، ۴. جزیره جبل علی.

۱-۱-۲. نخل جمیرا

نخل جمیرا یکی از سه مجمع‌الجزایری است که در دبی ساخته شده است. نخل جبل علی

در سمت چپ و مجمع‌الجزایر جهان و نخل دیره در سمت راست آن قرار دارند. نخل جمیرا دارای ۱۷ شاخه عظیم است که توسط یک حصار ۱۲ کیلومتری حفاظت شده است. ساخت این جزیره در سال ۲۰۰۱ آغاز شده و در سال ۲۰۰۸ به پایان رسید. مساحت این جزیره ۵ در ۵ کیلومتر است و دارای ۸۶۰ ویلا و ساحلی است. مونوریل نخل جمیرا با طول ۵/۴ کیلومتر و ظرفیت حمل ۲ تا ۳ هزار مسافر در روز در اواسط سال ۲۰۰۹ افتتاح شد. ابتدای این مونوریل به متروی دبی وصل است و انتهایش نیز به هتل آتلانتیس ختم می‌شود.

این جزیره دارای شش هتل مجلل، چهار هزار ویلا و گران قیمت، یک هزار خانه آبی منحصر به فرد، پنج هزار آپارتمان ساحلی، تفرجگاه ساحلی، پارک‌های آبی، رستوران‌ها، فروشگاه‌های بزرگ، اماکن ورزشی شامل مجهزترین تجهیزات ورزشی، چشمه آب معدنی برای درمان و حفظ سلامتی، سینماها و مکان‌های مختلف برای شیرجه و شنا و... تشکیل شده است. این جزیره کوچک‌ترین جزیره درخت‌های نخل است و به عبارتی خلوتگاه و جایی دنج برای استراحت کردن است. این جزیره بیش از ۲۵ شعبه از هتل‌های بین‌المللی از جمله Radisson، Hilton و... را در خود جای داده است. ویلاهای ساخته شده در این نخل شامل ویلاهای انفرادی، خانه‌های شهری و آپارتمان‌های ساحلی است.

۲-۱-۲. نخل دیره

نخل دیره یکی از سه جزیره نخلی شهر دبی، امارات متحده عربی است. این نخل بزرگ‌ترین مجمع‌الجزایر از مجموعه جزیره‌های نخلی دبی است و بیش از ۸۰۰۰ ویلا و مسکونی و لوکس بر روی آن ساخته خواهد شد که هر کدام دسترسی خصوصی به ساحل خواهند داشت. ساخت نخل دیره از سال ۲۰۰۴ آغاز شد و برنامه‌ریزی شده بود که تا سال ۲۰۱۵ به اتمام برسد اما با وقوع بحران‌های مالی گسترده در جهان که از سال ۲۰۰۸ آغاز شد و تا به امروز نیز ادامه دارد، کاربر این پروژه در سال ۲۰۰۸ به صورت موقت متوقف شد و همچنان نیز ادامه دارد.

این نخل که در ساحل منطقه دیره قرار دارد، دارای ۴۱ شاخه است و ۸ برابر نخل جمیرا و ۵ برابر نخل جبل علی است و در صورت تکمیل، ۱ میلیون نفر را در خود جای خواهد داد. نخل جمیرا، مجمع‌الجزایر جهان و نخل جبل علی، همگی در سمت چپ نخل دیره قرار

دارند. طول این جزیره ۱۴ و عرض آن ۸/۵ کیلومتر است و ۸۰ کیلومتر مربع مساحت کل آن است. نخل دیره در کورنیش دیره در بخشی از آب که دارای ۶ متر عمق است ساخته می‌شود و تا عمق ۲۲ متری زیر خلیج فارس ادامه می‌یابد.

این جزیره که ساختش از سال ۲۰۰۴ آغاز شده و تا سال ۲۰۱۵ ادامه دارد، دارای ۴۱ شاخه است و مساحتی بیش از پاریس را دربرمی‌گیرد و به نظر می‌رسد که برای ساخت آن بیش از یک بیلیون مترمکعب شن و سنگ نیاز باشد. این جزیره دربرگیرنده تفرجگاه‌ها، مناطق مسکونی، مراکز خرید، امکانات ورزشی و کلوپ‌هاست که مناطق مسکونی آن روی ۴۱ شاخه نخل ساخته می‌شود و ۸ هزار ویلا در سه تپ مختلف در آن احداث خواهند شد که عمدتاً تا دوطبقه یا دوبلکس است.

۳-۱-۲. نخل جبل علی

ساخت این جزیره در سال ۲۰۰۲ آغاز شد و برنامه‌ریزی شده بود تا در سال ۲۰۰۸ به پایان برسد اما هم‌اکنون به‌صورت موقت متوقف شده است. این جزیره ۵۰ درصد از جمیرا بزرگ‌تر است و شامل ۶ مارینا (ساحل تفریحی)، یک پارک آبی، دهکده دریا و موج‌شکن‌هاست. این جزیره دارای ۱۷ شاخه است. نخل دیره، نخل جمیرا و مجمع‌الجزایر جهان، همگی در سمت راست و دبی و اترفرونت در سمت چپ نخل جبل علی قرار دارند. نخل جبل علی در ساحل منطقه آزاد جبل علی قرار دارد.

ویژگی منحصربه‌فرد این نخل در بین شاخه‌های نخل و حصار دورش، بیتی از محمد بن راشد آل مکتوم، حاکم دبی قرار دارد که در رویش خانه‌های ویلایی ساخته خواهد شد.

۴-۱-۲. پروژه‌های جدید

دبی پروژه‌های دیگری نیز در دست‌ساخت دارد. ساخت مجمع‌الجزایر مشتمل بر ۳۰۰ جزیره کوچک به شکل نقشه جهان! مجمع‌الجزایر جهان از ۳۰۰ جزیره دست‌ساز به شکل نقشه جهان ساخته شده و آن‌قدر بزرگ است که تنها از فضا قابل رؤیت است. این مجمع‌الجزایر زائیده فکر شیخ محمد بن راشد آل مکتوم، حکمران دبی است. اندازه هر جزیره از ۲۳۰۰۰ مترمربع تا ۸۴۰۰۰ مترمربع متفاوت است و ارتفاع آن بین ۵۰ تا ۱۰۰ متر از سطح دریاست.

مساحت آن ۹ کیلومتر طول در ۶ کیلومتر عرض است و توسط یک موج شکن بیضوی شکل احاطه شده است. مسافت بین جزایر توسط قایق یا هلیکوپتر طی می‌شود. برآورد قیمت ساخت هر جزیره از ۱۵ تا ۴۵ میلیون دلار متفاوت است. این مجمع‌الجزایر در ۴ کیلومتری ساحل منطقه جمیرا واقع شده و نزدیک جزیره نخلی جمیراست. در پروژه جدید سرمایه‌گذاران این بار نه تنها ویلای اختصاصی بلکه جزیره خاص خود نیز می‌توانند داشته باشند! نقشه جدید بسیار پیچیده‌تر از نقشه جزیره نخل است. جزیره‌ای به شکل کره زمین! این مجمع‌الجزایر یکی از دیدنی‌های دنیا خواهد شد. طراح آن لوئیس آجیمیل آمریکایی است. او می‌گوید که چنین طرحی در جهان منحصر به فرد است و کاری است که تاکنون بشر انجام نداده است! و از هم‌اکنون ثروتمندان دنیا برای پیش‌خرید جزیره‌های کوچک و اختصاصی آن راهی دبی شده‌اند.

شکل ۲. نخل جمیرا و جزیره مجمع‌الجزایر جهان

۲-۲. تأسیس جزایر مصنوعی از دیدگاه کنوانسیون حقوق دریاها (۱۹۸۲)

براساس کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها، جزیره مصنوعی نمی‌تواند معیاری برای تنظیم مرز دریایی کشورها شمرده شود؛ از این رو نمی‌تواند برای دولت‌های ذی‌نفع، حقوق و امتیازاتی در زمینه خط مبدأ، دریای سرزمینی، منطقه انحصاری - اقتصادی و... ایجاد کند (عباسی اشلقی، ۱۳۹۰: ۸۷).

بنابراین، دولت‌ها می‌توانند به ساخت این جزایر یا سایر تأسیسات مصنوعی در این محدوده آبی مبادرت کنند و هیچ خدشه‌ای بر حقوق آنها وارد نیست. افزون بر این، در منطقه انحصاری اقتصادی نیز دولت‌ها برای استفاده‌های تحقیقاتی یا استخراج منابع معدنی و غیرجاندار زیر بستر دریا از حق ساخت تأسیسات مصنوعی برخوردار شده‌اند. ماده (۵۶) کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها حق ساخت جزایر مصنوعی را برای دولت‌ها قائل شده است (7: Galea, 2009).

براساس ماده (۵۶) کنوانسیون حقوق دریاها دولت‌ها برای اکتشاف، استخراج، حفاظت و مدیریت منابع طبیعی زنده و غیرزنده در منطقه انحصاری و اقتصادی از حق حاکمیت برخوردارند. از جمله مواردی که بر مبنای این ماده دولت‌ها صاحب صلاحیت شناخته شده‌اند، ساخت و استفاده از جزایر مصنوعی، تأسیسات و بناهاست (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۵: ۴۵).

۲-۳. کنوانسیون ۱۹۷۸ کویت^۱

منطقه دریایی راپمی (خلیج فارس و دریای عمان) یکی از مهم‌ترین مناطق استراتژیک جهان به‌شمار می‌آید و حفاظت از این اکوسیستم دریایی حساس در برابر آلودگی‌های ناشی از منابع واقع در خشکی و دریا به‌ویژه فعالیت‌های نفتی و توسعه برنامه‌های اکتشاف و استخراج نفت و تردد نفت‌کش‌ها، از اهمیت زیادی برای کشورهای منطقه و جهان برخوردار است. در این راستا با تشکیل اجلاس حقوقی کشورهای منطقه (نایروبی، نوامبر ۱۹۷۶)، اجلاس کارشناسان سازمان‌های تخصصی وابسته به سازمان ملل متحد (کویت، دسامبر ۱۹۷۶)، اجلاس فنی - حقوقی کشورهای منطقه و سازمان‌های تخصصی ملل متحد (بحرین، ژانویه ۱۹۷۷) منجر به برگزاری کنفرانس نمایندگان تام‌الاختیار کشورهای منطقه شد. با توافق همه کشورهای عضو و به‌منظور اجرای مفاد کنوانسیون یادشده سازمان منطقه‌ای حفاظت از محیط زیست دریایی راپمی در کویت تأسیس شد (امیدی، ۱۳۸۶: ۲۳۷).

ایران، بحرین، قطر، عراق، کویت، عمان، عربستان سعودی و امارات متحده عربی شورهای هستند که در سال ۱۹۷۸ (سازمان منطقه‌ای حفاظت از محیط زیست دریایی) را به تصویب رساندند. این کنوانسیون ضمن اعلام اینکه منطقه خلیج فارس از مناطق ویژه

۱. کنوانسیون منطقه‌ای کویت برای همکاری درباره حمایت و توسعه محیط زیست دریایی و نواحی ساحلی (ROPME).

محسوب می‌شود، تدابیری را برای حفظ اکوسیستم طبیعی منطقه از طریق انعقاد کنوانسیون مذکور و پروتکل‌های الحاقی اندیشیده است (عباسی اشلقی، ۱۳۹۰: ۸۷).

در مقدمه کنوانسیون دول عضو متعهد شده‌اند که موارد ذیل را لازم‌الاجرا بدانند:

۱. با توجه به خصوصیات ویژه هیدروگرافیک و اکولوژیک محیط زیست دریایی منطقه و آسیب‌پذیری خاص آن نسبت به آلودگی و با آگاهی از ضرورت حصول اطمینان از اینکه فعالیت‌های مربوط به توسعه شهر و روستا و در نتیجه استفاده از زمین باید به نحوی صورت پذیرد که منابع دریایی و تأسیسات و وسایل رفاهی سواحل حفظ شود و این توسعه به محیط زیست دریایی لطمه وارد نکند. حصول اطمینان از اینکه جریانات توسعه صنعتی به هیچ‌وجه به محیط زیست دریایی در منطقه آسیب نرساند و منابع زنده در آن و سلامت انسان را به خطر نیندازد.

۲. وقوف بر لزوم اتخاذ یک روش مدیریت جامع مورد استفاده از محیط زیست دریایی و نواحی ساحلی که نیل به هدف‌های مربوط به محیط زیست و عمران و توسعه را به نحوی هماهنگ امکان‌پذیر سازد.

در ماده (۳) این کنوانسیون دولت‌های عضو متعهد شده‌اند که به صورت انفرادی یا جمعی کلیه اقدامات لازم را طبق این کنوانسیون و پروتکل‌های لازم‌الاجرائی که در آنها عضویت دارند، برای جلوگیری یا کاستن از آلودگی محیط زیست در منطقه دریایی و مبارزه با آلودگی اتخاذ کنند. همچنین دولت‌های متعاقد به منظور وضع و اتخاذ ضوابط منطقه‌ای و خط‌مشی‌های توصیه شده برای جلوگیری و یا کاستن از آلودگی و مبارزه با منابع آلودگی موافق باهدف‌های این کنوانسیون، با سازمان‌های ذی‌صلاح بین‌المللی و منطقه‌ای و ناحیه‌ای همکاری کرده و یکدیگر را در انجام تعهدات مساعدت کنند.

ماده (۱۳) کنوانسیون کویت (راپمی) به مانند ماده (۲۳۵) کنوانسیون حقوق دریاها، یک تعهد کلی برای تهیه مقررات در زمینه مسئولیت و خسارت برای کشورهای عضو تعیین کرده است. براساس این ماده، دولت‌های متعاقد متقبل می‌شوند که در تدوین و قبول مقررات و روش‌های مربوط به تعیین موارد زیر با یکدیگر همکاری کنند.

۱. مسئولیت مدنی و جبران خسارت ناشی از آلودگی محیط زیست دریایی با در نظر گرفتن مقررات بین‌المللی مربوط.

۲. مسئولیت و جبران خسارت ناشی از نقض تعهدات این کنوانسیون و پروتکل‌های آن؛ در این ماده دو نوع مسئولیت حقوقی پیش‌بینی شده است:

الف) مسئولیت ناشی از نقض مقررات بین‌المللی،

ب) مسئولیت ناشی از نقض تعهدات کنوانسیون و پروتکل‌های آن.

در این شرایط کشورهایی که در حال ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس هستند، باید علاوه بر توجه به مقررات کنوانسیون حقوق دریاها به مقررات منطقه‌ای نیز توجه لازم را مبذول کنند. براساس این کنوانسیون دولت‌های سازنده نسبت به هرگونه تخریب محیط زیست مسئول بوده و در صورتی که خسارتی را به محیط زیست منطقه یا کشورهای هم‌جوار وارد کنند، موظف‌اند ضمن پذیرش مسئولیت نسبت به جبران خسارت اقدام کنند. افزون بر این، آنها متعهد هستند که پیش از هر اقدامی پیامدهای زیست‌محیطی آن را نیز مورد مطالعه و ارزیابی قرار داده و سپس اقدام کنند. این در حالی است که بررسی‌های صورت گرفته و اسناد ارائه شده نشان می‌دهد کشورهای سازنده این جزایر به مقررات زیست‌محیطی و بین‌المللی و رعایت حقوق دیگر کشورها بی‌توجه هستند.

۳. آثار و پیامدهای ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس

ساخت جزایر مصنوعی در حاشیه خلیج فارس، به‌ویژه در امارات متحده عربی، سبب شده با حساسیت بیشتری از سوی کشورهای منطقه، به‌ویژه ایران دنبال شود. در چنین شرایطی، ریشه‌یابی آثار زیست‌محیطی و سیاسی این مسئله، بسیار مهم به نظر می‌رسد. آلودگی زیست‌محیطی سال‌های پیش، در نتیجه فعالیت‌های انسانی و بهره‌برداری بی‌رویه از طبیعت و آلودگی آب‌ها از جمله خلیج فارس، بخش چشمگیری از بحران آلودگی محیط زیست را تشکیل می‌دهد. جزایر مصنوعی در خلیج فارس در حال گسترش هستند. کشورهای کوچک خلیج فارس تلاش دارند تا سهم اراضی تحت مالکیت خود را افزایش دهند و سرزمین‌های جدیدی را برای فعالیت‌های اقتصادی، توریستی و تجاری برپا کنند. اگر برخورد و اختلاف ایران و امارات متحده عربی بر سر جزایر ایرانی ابوموسی و تنب‌های کوچک و بزرگ را به این مشکل اضافه کنیم، تصویر نگران‌کننده‌تری نمایان می‌شود. جزایر مصنوعی نخیل، حیات وحش را مدفون و سبب افزایش تیرگی و گل‌آلود شدن آب و جابه‌جایی رسوبات کنار ساحل شده است. کشورهای غیرساحلی

در چارچوب قوانین سوم کنفرانس حقوق دریاها، حق ساخت و برپایی جزایر مصنوعی در خلیج فارس را ندارند. افزون بر اینکه، کشور سازنده جزایر مصنوعی، باید اطلاعات لازم را در زمینه ساخت و ویژگی‌های جزایر مصنوعی خود به کشورهای دیگر ارائه دهد.

۱-۳. آثار ساخت جزایر مصنوعی بر شرایط زیست محیطی خلیج فارس

از مهم‌ترین پیامدهای فاجعه‌بار زیست محیطی جزایر مصنوعی امارات نیز می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱. تهدید امنیت زیستی پرندگان مهاجر و جانداران جزایر غیر مسکونی خلیج فارس.
۲. نابودی پوشش زنده مرجانی به عنوان یکی از پتانسیل‌های مهم تجمع زیستی خلیج فارس.
۳. تخریب پهنه‌بندی طبیعی بستر دریا. اماراتی‌ها رسوبات ارزشمند بستر خلیج فارس را هم برای ساخت و ساز پروژه جزایر برداشته‌اند و افزون بر آن، فعالیت ماشین‌آلات و استخراج ریزدانه‌ها از کف دریا، آسیب‌های بسیار زیادی بر پهنه‌بندی بستر دریا وارد ساخته است. تغییر مسیر جریان‌های طبیعی آب که در توان خودپالایی طبیعی خلیج فارس اختلال جدی پدید می‌آورد.

شکل ۳. چگونگی ساخت جزایر مصنوعی

۴. به هم ریختن ساختار طبیعی بستر خلیج فارس.

۵. تخلیه انواع زباله‌ها، پساب‌های آلوده‌کننده و انواع آلاینده‌های فسفره و... به درون

خلیج فارس.

۶. تخریب یکی از ارزشمندترین اکوسیستم دریایی دنیا از راه نابودی زیستگاه آبزیان خلیج فارس، شامل ۴۰۰ تا ۴۵۰ گونه ماهی و ۳۰۰ تا ۴۵۰ گونه از دیگر آبزیان، از جمله لاک‌پشت‌های دریایی (گونه ویژه منطقه خلیج فارس).

۷. عوارض اقلیمی، محیط زیستی ناشی از تبدیل بخش‌هایی از حریم دریا به خشکی، کاهش ظرفیت گرمایی ویژه منطقه و خشک‌تر شدن اقلیم آن و افزایش طوفان‌های گرد و غبار که به‌طور مستقیم بر کیفیت حیات اقتصادی، اجتماعی مردم منطقه به‌ویژه ساحل‌نشینان جنوب ایران تأثیر می‌گذارد (امیدی، ۱۳۸۶).

۲-۳. آثار ساخت جزایر مصنوعی بر تعیین مرزهای دریایی و ژئوپلیتیک خلیج فارس

امروزه با وجود منابع قابل توجه انرژی در بستر خلیج فارس و احتمال کشف منابع جدید، تحدید حدود مرزهای دریایی به یک امر ژئوپلیتیکی تبدیل شده است. علاوه بر منابع انرژی، میزان دسترسی به آب‌های آزاد برای کشوری چون عراق بسیار حیاتی است؛ به‌طوری که حکام بعضی ساقط شده این کشور برای رهایی از این جغرافیای سیاسی مشکل، دست به دو جنگ خونین و تلخ زدند.

بر پایه ماده (۵) کنوانسیون ۱۹۵۸، تأسیسات ویژه کشف و استخراج منابع طبیعی در فلات قاره، منزلت حقوق جزایر (طبیعی) را ندارند و در تعیین مرزهای دریایی هیچ امتیازی برای کشور مالک جزیره مصنوعی ایجاد نمی‌کند. پس بر پایه کنوانسیون ۱۹۵۸، جزایر مصنوعی نمی‌توانند پایه‌ای برای خط مبدأ باشند.

هرچند در قوانین بین‌المللی جزیره‌های مصنوعی، ملاکی برای تعیین مرز محسوب نمی‌شوند، به‌طور حتم قضیه در مورد پیشروی ساحل فرق می‌کند، در حقیقت با پیشروی ساحل یکی از دو کشور، توانایی طرح مسئله امارات برای تعیین مرزها افزایش می‌یابد. طبق تعاریف سیاسی و ژئوپلیتیکی، «آب‌های تحت حاکمیت» ۱۲ مایل و «آب‌های تحت صلاحیت» ۲۰۰ مایل از مرز خاکی هر کشور فاصله دارد. بدین ترتیب اگر کشورهای عربی با ساخت جزایر مصنوعی بر بخش خشکی کشور خود اضافه کنند، هیچ بعید نیست که در سال‌های آینده بیشتر از آنچه حق واقعی خودشان است، طلب کنند. جزایر مصنوعی قرار است درست در مجاورت تنگه هرمز احداث شوند و مشخص است که اهمیت استراتژیک

یک تنگه آن هم در منطقه‌ای نظیر خلیج فارس که قطب صادرات نفت به شمار می‌رود تا چه میزان است. در صورتی که جزایر مزبور در این منطقه به‌طور کامل احداث و به بهره‌برداری برسند، احتمال آنکه امارات ادعاهای تازه‌ای را در خصوص مرزهای آبی و آب‌های سرزمینی خود مطرح کند زیاد است. مشاهده می‌شود که در تعیین مرز دریایی که در واقع امکان استفاده از آب‌های سرزمینی و ذخایر و منابع و ظرفیت‌های استراتژیک مناطق را به کشورها می‌دهد، خشکی‌های مربوط به آن کشور بسیار تعیین‌کننده است. حال تصور کنید خشکی‌های یک کشور کیلومترها در آب‌های سرزمینی آن کشور جلو برود و یا جزایر جدیدی در آب‌های سرزمینی آن کشور ایجاد شود؛ چه اتفاقی خواهد افتاد؟ بی‌شک این خشکی‌های جدید و مصنوعی روی تعیین سرحدات و مرزهای آبی و به تبع آنها آب‌های سرزمینی مؤثر خواهد بود. زمانی که مرزهای آبی فراتر بروند و آب‌های سرزمینی توسعه یابند، دسترسی به منابع افزایش می‌یابد؛ آن هم در منطقه‌ای نظیر خلیج فارس و درست در مجاورت تنگه هرمز (میرسنجری، ۱۳۹۰: ۱۱).

۳-۳. پیامدهای اقتصادی ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس

اقتصاد امارات تا قبل از ۱۹۵۰ از زمان کشف نفت عمدتاً بر صنعت ماهیگیری و صید صدف و مروارید استوار بود؛ اما از زمانی که شیخ‌نشین ابوظبی برای نخستین بار اقدام به صادرات نفت کرد اقتصاد این کشور با تغییرات چشمگیری روبه‌رو شد. با توسعه صنعت نفت، سرمایه‌گذاران خارجی دست به سرمایه‌گذاری زدند که باعث توسعه بخش‌های مختلف اقتصاد شد. امارات هم‌اکنون بزرگ‌ترین مرکز صادرات کالاهای خاورمیانه به شمار می‌آید. گمرک امارات، ایران را بزرگ‌ترین شریک صادرات این کشور معرفی کرده‌اند، این رابطه بعد از فشار غربی‌ها در مورد مسئله هسته‌ای ایران و تحریم اقتصادی با اختلال مواجه شد، اما همچنین این کشور بزرگ‌ترین تأمین‌کننده کالاهای غیرنفتی ایران است. هم‌اکنون کالاهایی که از طریق صادرات مجدد به ایران می‌آید با قیمتی بالاتر از قبل به ایران فروخته می‌شود. درعین حال ساخت جزایر مصنوعی برای امارات نتایج ذیل را به همراه خواهد داشت.

۱. وابستگی اقتصادی کشور امارات به نفت و گاز تا حدود زیادی از بین خواهد رفت.

۲. موجب جذب سرمایه از سراسر دنیا و به‌ویژه فرار سرمایه از ایران به این کشور

خواهد شد به طوری که قبل از بحران اقتصادی جهان بیش از ۶۵۰۰ شرکت ایرانی با بیش از ۴۰۰ میلیارد سرمایه در این کشور فعالیت می‌کردند.

۳-۴. پیامدهای سیاسی ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس

از مهم‌ترین هدف‌ها و پیامدهای سیاسی توسعه جزایر مصنوعی در امارات می‌توان موارد زیر را برشمرد:

۱. توسعه حریم مرزهای دریایی امارات. از آنجا که محیط جزایر مصنوعی امارات به عنوان حریم آبی این کشور به شمار می‌رود، اماراتی‌ها با افزایش جزایر خود به دنبال افزایش حریم آبی و به تبع آن به چنگ آوردن هرچه بیشتر محدوده بین‌المللی مشترک آب‌ها و بستر خلیج فارس هستند. تا به امروز هم اماراتی‌ها با ساخت این جزایر، سواحل خود را به صورت مجازی، ۲ تا ۳ برابر کرده‌اند و ادامه این روند همان قدر که به سود عرب‌هاست، به ضرر ایران و ایرانی است.

۲. توسعه طلبی ارضی با انتقال ۱۲ مایل انحصاری ماهیگیری از کرانه‌های خشکی جنوب خلیج فارس به دورترین جزایر مصنوعی از سواحل امارات با هدف تهدید عمق استراتژیک ایران در خلیج فارس.

۳. تصرف گام به گام فلات قاره و بستر خلیج فارس برای نزدیک‌تر شدن هر چه بیشتر به جزایر سه‌گانه و سواحل ایران به منظور برنامه‌های توسعه طلبانه ارضی آینده اعراب از جمله تصرف جزایر ایرانی و بنادر جنوبی ایران.

۴. بسترسازی برای احداث کانال جایگزین تنگه هرمز. بر اساس این طرح که از سوی امیرنشین دبی ارائه شده، با ساخت آب‌گذر (کانالی) از داخل امارات، سواحل امارات در دریای عمان (در جنوب شرقی امارات) به سواحل این کشور در خلیج فارس (در شمال امارات) متصل خواهد شد تا اهمیت استراتژیک تنگه هرمز و جزایر ایرانی از میان برود. طول این کانال ۱۸۰ کیلومتر و هزینه احداث آن ۲۰۰ میلیارد دلار برآورد شده است.

۵. تبلیغ و تثبیت نام جعلی برای خلیج فارس از طریق تبلیغات رسانه‌ای و توزیع نقشه‌های جلب گردشگران و فروش واحدهای مسکونی این جزایر در عرصه بین‌المللی.

۴. جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

امروزه ساخت‌وساز روی دریا را باید یکی از چالش‌های جهان کنونی دانست. با توجه به افزایش جمعیت جهان و کمبود منابع و اطلاع از منابع موجود در آب، بستر و زیربستر دریاها و همچنین وجود فناوری‌های پیشرفته استخراج و بهره‌برداری از اعماق زیربستر دریاها و حقوقی که همایش‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی حقوق دریاها برای کشورهای ساحلی به رسمیت شناخته‌اند، ساخت‌وساز روی دریاها از اهمیت بالایی برخوردار شده است. خلیج فارس دومین خلیج بزرگ زمین پس از خلیج هادسون است که منابع عظیم و فراوان آن میان کشورهای حاشیه‌ای تقسیم شده است. ساخت جزایر مصنوعی بی‌گمان با پیامدهای مثبت و منفی همراه است. از پیامدهای مثبت ساخت جزایر این است که می‌تواند رونق فعالیت‌های اقتصادی، سیاسی و توریستی را به همراه داشته باشد، همچنین باعث ایجاد محیط باثبات سیاسی می‌شود زیرا سرمایه‌گذاری اعراب در ساخت این جزایر بسیار هنگفت و بلندمدت است و مانع هرگونه اقدامی علیه منافع کشورهای منطقه می‌شود تا منافع اقتصادی و توریستی آنها به خطر نیفتد، به همین دلیل جزایر می‌تواند به رونق اقتصادی و همکاری منطقه‌ای بی‌انجامد.

ساخت این جزایر پیامدهای منفی نیز به همراه دارد. به‌طور کلی خلیج فارس منطقه‌ای با شرایط خاص و شکننده است. براساس معیارهای مطرح شده در ماده (۱۲۳) کنوانسیون حقوق دریاهای بسته و نیمه‌بسته، خلیج فارس دریای نیمه‌بسته به شمار می‌آید؛ زیرا تنها از طریق تنگه هرمز به دریای عمان و از آنجا به اقیانوس هند مرتبط می‌شود. براساس ماده مذکور دولت‌های ساحلی باید در امور مختلف مربوط به بهره‌برداری از حقوق و انجام تکالیف خود با یکدیگر همکاری کنند. از پیامدهای منفی ناشی از ساخت جزایر مصنوعی امارات بر ایران می‌توان پیامدهای مرزی، حقوقی، زیست‌محیطی، ژئوپلیتیکی، سیاسی و اقتصادی را نام برد. در بحث پیامدهای مرزی می‌توان به خشک شدن سواحل امارات به سمت آب‌های خلیج فارس و پیش‌بینی ادعای امارات مبنی بر تغییر خط مبدأ دریایی و جزایر ایرانی در خلیج فارس، پیچیده شدن مکانیزم تعیین مرزهای دریایی بین دو کشور در بستر و سطح دریا اشاره کرد. همچنین امارات با عدم رعایت مواد قانونی کنوانسیون حقوق دریاهای زمینه مناسبی را برای شکایت ایران - به‌عنوان بزرگ‌ترین کشور ساحلی در خلیج فارس - فراهم

می‌سازد. هرگونه آلودگی در شرایط زیست‌محیطی منطقه بر کل اکوبیولوژی خلیج فارس مؤثر است و ساخت جزایر مصنوعی مانع گردش و رسوب‌گذاری طبیعی می‌شود، افزایش آلودگی ناشی از جاری شدن فاضلاب به خلیج فارس مشکلات عدیده‌ای را در زمینه زندگی آبزیان دریایی پدید آورده است.

از دیگر پیامدهای زیان‌بار احداث جزایر می‌توان افزایش سواحل امارات و تسلط بیش از پیش آن بر آبراه‌های بین‌المللی و جزایر استراتژیک در خلیج فارس و به دنبال آن پشتیبانی قدرت‌های فرامنطقه‌ای از ساخت این جزایر و حضور دائمی این کشورها در خلیج فارس نام برد و در نهایت از آثار منفی اقتصادی که ساخت این جزایر در پی خواهد داشت باید به افزایش درآمد اقتصادی امارات و رقابت با ایران در صادرات و واردات کالا در خلیج فارس و جذب سرمایه از سراسر نقاط دنیا و فرار سرمایه از ایران به این کشور یاد کرد.

- پیشنهادها و راهکارها: در نهایت با عنایت به اینکه پیمان‌نامه حفاظت محیط زیست منطقه‌ای (راپمی) از سوی همه کشورهای ساحلی خلیج فارس از جمله امارات در سال ۱۹۷۸ به امضا رسیده و در آن به صراحت تأکید شده است که آب‌های خلیج فارس، بین‌المللی هستند و همه کشورها باید به حریم آن احترام بگذارند و هر نوع توسعه‌ای که حریم آن را به خطر اندازد، برای کشورهای همسایه آن ممنوع است.

۱. کشور پرچم یا کشور ساحلی جزایر مصنوعی بایستی با نهاد زیست‌محیطی راپمی برای تسهیم اطلاعات، مبادله تجارب و نیز برنامه‌ریزی برای موارد اضطراری و ملاحظات دیگر مربوط به برپایی و کارکرد جزایر مصنوعی اقدام کند. جزایر مصنوعی نباید مخل کشتیرانی آزاد باشد.

۲. کشور پرچم یا کشور ساحلی جزایر مصنوعی باید برنامه‌ها و آمادگی‌های لازم را برای نظارت بر حقوق کشورهای ساحلی و غیرساحلی، به‌ویژه در مورد استفاده از حق عبور بی‌ضرر از قلمروهای دریایی ایجاد کند. این می‌تواند شامل برنامه‌ریزی طرح‌های ترافیک و راه‌های عبور باشد.

۳. با توجه به تأثیرات زیست‌محیطی جزایر مصنوعی، کشور صاحب جزایر مصنوعی باید برنامه‌ها و مقرراتی را برای به حداقل رساندن آثار زیان‌بار ساخت جزایر مصنوعی فراهم کند. این می‌تواند ایجاد محیط زیست مصنوعی برای کمک به سکونت‌گاه‌های

طبیعی گونه‌هایی باشد که به علت قرار گرفتن در اطراف جزایر مصنوعی، در معرض خطر قرار گرفته‌اند.

۴. شرکت نخیل باید طرح ارزیابی آثار زیست‌محیطی را برای پروژه‌های جزایر مصنوعی جبل علی و دیره یا جمیرا پیش از ساخت، تدوین می‌کرد و اینکه همه ساخت‌وسازها باید تا زمانی که این طرح تدوین نشده، متوقف شود.

۵. در وهله اول باید ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس به سازمان ملل متحد ارجاع شود و با ارسال مکرر شکوائیه به دادگاه‌های بین‌المللی این کشور تحت فشار قرار گیرد.

۶. دولت ایران می‌تواند از بازرسان سازمان ملل بخواهد تا در این منطقه حضور یابند یا از طریق ارائه گزارش به سازمان ملل موارد مربوط به تبعات زیست‌محیطی آن را پیگیری کند. به‌علاوه، پیگیری‌های مربوط به آثار زیست‌محیطی دریایی از طریق سازمان‌های مردم‌نهاد و به‌ویژه طرفداران محیط زیست نیز راهکاری بسیار مؤثر برای جلوگیری از گسترش جزایر مصنوعی در خلیج فارس با توجه به شرایط ویژه زیست‌محیطی آن است.

در این میان، آنچه برای ایرانیان از اهمیت بسیاری برخوردار است، در پیش گرفتن سیاست مناسب و واکنش درخور مسئولان و دست‌اندرکاران سیاست خارجی و نمایندگان ملت در برابر آثار فاجعه‌بار این پروژه است که در سکوت مرگبار خبری، افزون بر نابودی زنجیره حیات اکوسیستم دریایی خلیج فارس، بی‌سروصدا، آینده مرزهای آبی و تمامیت ارضی ایران را نیز نشانه رفته است.

منابع و مأخذ

۱. امید، علی (۱۳۸۶). «حقوق بین‌الملل و ساخت جزایر مصنوعی»، ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، ش ۲۳۷ و ۲۳۸.
۲. پیشگاهی فرد، زهرا (۱۳۸۴). مقدمه‌ای بر جغرافیای سیاسی دریاها با تأکید بر آب‌های ایران، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۳. چرچیل، رابین و آلن لو (۱۳۶۷). حقوق بین‌الملل دریاها، ترجمه بهمن آقائی، تهران، انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۴. ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۵). حقوق بین‌الملل عمومی، چاپ ۲۷، تهران، گنج دانش.
۵. عباسی اشلقی، مجید (۱۳۹۰). «ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست»، مجله راهبرد، ش ۵۸.
۶. مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران، سمت.
۷. موسی‌زاده، رضا (۱۳۸۸). جزوه درسی «بایسته‌های حقوق بین‌الملل عمومی»، چاپ یازدهم.
۸. میرحیدر، دره (۱۳۸۰). مبانی جغرافیای سیاسی، چاپ هشتم، تهران، سمت.
۹. ——— (۱۳۸۳). «سیری در تحولات ژئوپلیتیک»، مجموعه مقالات کنگره علمی انجمن ژئوپلیتیک ایران.
۱۰. میرسنجری، میرمحمد (۱۳۹۰). «نابودی زیستی خلیج فارس و تهدید ارضی ایران»، مؤسسه چشم‌انداز توسعه و امنیت.

11. Aghai, B. (2006). "Artificial Islands in the Persian Gulf and the International Law of the Sea", *Persian Journal*.
12. Galea, F. (2009). "Artificial Islands in the Law of the Sea, Faculty of Laws, University of Malta International Convention of Law of the Sea", 1982 article56^o <http://www.un.org/en>.